Doi: 10.56 737/2953-7843-2026.08-26

Տ. ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱՔԵՂԱ ԹՈՐԳՈՄՅԱՆ
Միաբան Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի

«ՏՕՆԱՑՈՅՑ» 1669 Թ. ԵՒ 1740 Թ. (ՍԻՄԵՈՆՅԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ)[1]

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Չարուստ եւ գրական տեսակների առումով բազմասեռ է Սիմեոն Ա. Երեւանցի կաթողիկոսի ժառանգությունը: Ներկա աշխատությամբ ցանկանում ենք անդրադառնալ իր Տոնացույցին: Ընդունված է, որ Ս. Գրիգոր Լուսավորիչն է Հայ Առաքելական Եկեղեցու Տոնացույցի հիմնադիրը, իսկ հետագայում այն խմբագրել եւ մշակել են Ս. Սահակ Պարթեւ, Գյուտ Արահեզացի, Հովհան Մանդակունի, Ս. Հովնան Օձնեցի, Ս. Ներսես Շնորհալի կաթողիկոսները եւ Գեւորգ վրդ. Լամբրոնացին[2]: Դարերի ընթացքում եկեղեցական այս մատյանների համալրման եւ ծիսական արարողության ճոխացման նպատակով գոյացել են դրանց նորանոր խմբագրություններ, որի պատճառով Հայ Առաքելական Եկեղեցու տարբեր թեմերում եւ շրջաններում սկսեցին կիրառվել զանազան Տոնացույցներ՝ տարբեր խմբագրություններով: Այլեւս, չկար միօրինակություն, որն էլ վտանգում էր Եկեղեցու ծիսական միասնականությունն ու շփոթության պատճառ դառնում[3]: Հայտնի է նաեւ, որ ԺՀ. դարի կեսին Վենետիկի Մխիթարյան միաբանության անդամ հայր Հակոբոս Ջամչյանն սկսել էր ի լույս ընծայել «Լուսնացոյց» եւ «Օրացոյց» անունով հայտնի ամենամյա գրքույկները, որոնք պարունակում էին տարվա տոների հերթագայումը, լուսնային օրերը եւ ամսաթվերը: Նոր հրատարակություններն անմիջապես դրականորեն ընդունվեցին նաեւ առաքելական հայոց շրջանում եւ կիրառելի դարձան Հայաստանյայց Եկեղեցու որոշ թեմերում: Բայց քանի որ այդ գրքույկները հրատարակում էին հռոմեադավան հայերը, դրանք կազմվում էին լատին Եկեղեցու օրացույցի եւ Արեւմուտքի տոնական կարգի համապատասխա-

---

[1]* *Ստացվել է՝ 9.09.2025, գրախոսվել է՝ 22.05.2026:*

[2] *Տե՛ս* Նորայր արք. Պողարեան, *Միսագիտութիւն, Նիւ Եորք, 1990, էջ 69–71:*

[3] *Պետք է նկատել, որ այդ Տոնացույցներն իրենց ժամանակաշրջանին հատուկ էին եւ բավարարում էին բոլոր պահանջները:*

նութեամբ, որն էլ կամա թե ակամա թափանցում եւ փոփոխութեան էր ենթարկում հայոց ծիսական եւ դավանաբանական միտքը եւ սպառնալից երանգ էր ստանում Հայաստանեայց Եկեղեցու ներքին կեանքի համար: Այդ գրքույկ-օրացույցները Սիմեոն Երեւանցին անընդունելի համարեց եւ անվանեց «Թունացոյց» կամ «Թունարան»[4]: Սիմեոն կաթողիկոսը, մտահոգված վերոնշեալ երկու հանգամանքներով, ձեռնամուխ է լինում համապարփակ եւ ամբողջական Տոնացոյց գործին:

Մինչեւ Սիմեոնյան «Տօնացոյցի» հրատարակութիւնը, Եկեղեցու ծիսական համակարգն անկանոն վիճակում էր: Երեւանցին ինքն էլ է գրում, որ «ոմանք զայս տօն՝ զայս ինչ օր տօնեն, եւ ոմանք զնոյնս ընդ այլում եւ կամ միայն»[5]: Իսկ երբ երկրի տարբեր կողմերում սկսեցին լայն տարածում գտնել եւ օգտագործվել Վենետիկի Մխիթարյան հայրերից Հակոբոս Ջամչյանի՝ 1757 եւ 1758 թթ. հրատարակած «Լուսնացոյց» եւ «Օրացոյց» տարեկան տետրակները, Երեւանցին ավելի շահագրգռվեց ավարտին հասցնել հայոց Տոնացույցի կարգավորումը: «Սիմէոն կաթողիկոս՝ բաց ի բազում բարի գործոց, փոյթ կալաւ նաեւ ի նորոգ կարգաւորութիւն մուծանելոյ զՏօնացոյց եկեղեցւոյն մերոյ»[6]: Օրմանյանի հատորում կարդում ենք. «Տասը տարիներու մէջ աշխատեցաւ անշուշտ Սիմէոն՝ Տօնացոյցի մասին յղացած միտքերը գործադրել եւ հետզհետէ իր աշխատութիւնը լրացնել եւ յղկել եւ հասցնել այն վիճակին՝ որուն մէջ մամուլի յանձնուեցաւ 1774-ին»[7]: Այսօր արդեն իր անունով՝ «Սիմէոնեան» կոչվող «Տօնացոյցը» թերթելով տեսնում ենք, թե ինչ խնամքով եւ բծախնդրութեամբ է ժամանակին տքնել կաթողիկոսը՝ օգտագործելով իր նախորդների դրական փորձն ու հեռացնելով անագան ընդմիջարկութիւնները, օտարախորթ տարրերը: Մսեր Մսերյանցի խոսքն ամբողջացնելով տեսնում ենք, որ Երեւանցին երկու կեսի է բաժանել Տօնացույցը՝ «տրոհեալ զայն յերկուս մասունս»[8]: Ինչպես կաթողիկոսն ինքն է ասում՝ «ՁՏօնացոյցս մեր յերկուս հատորս բաժանեցաք. յառաջին հատորոջն եդաք զամենայն տօնսն՝ զտէրունականս, զսրբոցն եւ զպահոն հանդերձ պատճէնիւքն իւրեանց, որպէս

---

[4] Տե՛ս Տօնացոյց, էջ 19:

[5] Սիմէօն Երեւանցի, նշ. աշխ. էջ 5:

[6] Մաւսեր Մագիստրոս Մսերեանց, Պատմութիւն կաթողիկոսաց էջմիածնի, Մոսկուա, 1876, էջ 2:

[7] Ազգապատում, հտ. Բ., էջ 3585:

[8] Մ. Մսերեանց, անդ:

յառաջն էր։ Իսկ ի յերկրորդ հատորոջն յօրինեցաք զերեսուն եւ վեց խորանս ի վերայ երեսուն եւ վեց գրոցն մերոց, որպէս զի իւրաքանչիւր Տարեգրոյ խորան՝ զտօնսն, զմիջոցսն, զպահսն, եւ զայլս որպիսութիւնս իւրոյ տարւոյն հանդերձ ամսական թուովք եւ օրական ձայնիւք անտարակոյս ցուցանիցէ տօնողացդ. զի մի՛ տարակուսիցիք թէ՝ այս միջոցս քանի շաբաթ է, եւ կամ քանի օր, կամ զտօնսն որպէս եւ երբ պարտիմք տօնել, կամ զՀարցն զորն ասել, եւ կամ աւուր ձայնն զինչ, այլ եղելոցն զամենայն գտեալ պարագայիւքն՝ համաձայն եւ անտարակոյս տօնիցէք։ Որ եւ այս եղեւ մանաւանդապէս նախկին եւ հարկաւոր պատճառ յոգնաջան աշխատութեանս մերոյ»[9]։ Ինչպես կարելի է տեսնել՝ Տոնացուցի մեկ գրքում ամփոփված երկու հատորներից առաջինը բուն Տոնացուցն է, իսկ երկրորդ հատորը, որպէս կազմողն է նշում, կանոնն է եւ ուղեցույցն առաջին հատորի ու ներկայացնում է այն փոփոխությունները, որ առաջանում են տոների դասավորության մեջ Զատկի օրվա շարժականության պատճառով՝ մարտի 22-ից ապրիլի 25-ը[10]։

Գրքի հիշատակարանը վկայում է որ Հարություն էջմիածնեցին է պատրաստել օգտագործված բոլորգիր տպատառերը։ Տարբեր աղբյուրներից տեղեկանում ենք, որ Կաթողիկոսը, չնայած «գոլով պաշարեցեալ եւ որպէս թէ կաշկանդեալ ի յամենուստ կուսէ ի յամենատեսակ մրրիկս եւ ի բազմակերպ ալէկոծութիւնս ըստ չարաշունչ բերմանց ժամանակիս ո՛չ թուլանայ երբեք յայսպիսեաց աթոռաշահ եւ ազգօգուտ գործառնութեանց»[11]։ Եւ 1775 թվականին վերջապէս լույս է տեսնում Տոնացուցը՝ հինգ տարվա տքնաջան աշխատանքից հետո[12]։ Տպագրությունից հետո Սիմեոն Կաթո-

---

[9] *«Տօնացոյց», Դ. տիպ, Վաղարշապատ, 1906, էջ Ջ., հմմտ.* Տ Ի Ր Ա Ն Ա Ռ Ք. Պ Ե Տ Ր Ո Ս Յ Ա Ն, *Հայոց Տոնացուցի պատմությունը սկզբնավորումից մինչեւ Սիմեոն Երեւանցի Կաթողիկոսի բարեփոխումը, «Էջմիածին», 2010, Դ., էջ 52։*

[10] *Տօնացոյց, էջ Ջ.։*

[11] *Տե՛ս* Թ. Զ Ա Ք Ա Ր Ե Ա Ն, *Էջմիածնի գրադարան. «Ձեռագիր հ. 2064 Տօնացոյց, գրած 1775 թուականին եւ որից տպագրուել է Սիմէօն Կաթողիկոսի ժամանակ Տօնացոյցն, որ բաւական տարաձայնութեանց առիթ տուեց, իւր ժամանակ, բայց չետոյ ընդունուեցաւ ի գործադրութիւն». «Արարատ», 1888, Դ., էջ 221։ Այստեղ ուշադրության արժանի է «գրած 1775 թուականին» արտահայտությունը, որ փաստորէն տպագրության այլ թվական է հուշում։ Տե՛ս նաեւ* Ռ. Խ Շ Ա Ն Յ Ա Ն, *Հայ գիրքը, Երեւան,1981, էջ 95, հմմտ. «Հիշատակարաններ Մայր Աթոռի տպարանից հրատարակված հնատիպ գրքերի (1871–1850)», կազմեց՝ Սամվել սրկ. Պետրոսյան. «Էջմիածին», 1973, էջ 43։*

[12] *Տե՛ս ծանուցումը։*

ղիկոսը ձեռնամուխ է լինում այն տարածելուն եւ անգամ ամենահեռավոր համայնքների համար հասանելի եւ կիրառելի դարձնելուն: Տոնացույցի նախաբանում հեղինակը բավականին ծավալուն ներկայացնում է այն խնդիրները եւ մտահոգութիւնները, որոնք ծառացած էին Հայ Եկեղեցու առջեւ: Կաթողիկոսը նաեւ մանրամասնորեն բացատրում է նոր Տոնացույցի խիստ անհրաժեշտութիւնը, ինչպես եւ իր հայրապետական իշխանութեամբ պատվիրում է, որ այն մշտապես գործածական լինի. «Եւ երկրորդապէս ամենեքեան պարտիք զնոր տօնացոյցս զայս առ ձեռն բերել եւ սովաւ վարիլ այսուհետեւ: Եւ մի՛ գուցէ ոմանց զանց արարեալ զհրամանաւ Մերով՝ թողեալ զայս նորոգ տօնացոյցս՝ վերստին հնովն վարիցին ըստ կամաց իւրեանց, եւ կամ զՏօնացոյցն զայն ի գործ ածիցեն: Ամէն ասեմ ձեզ, զի այնպիսիքն յայտնապէս մեղանչեն ընդդէմ սրբոյ Եկեղեցւոյ եւ հրամանիս Մերոյ: Զի առ ոտն արկանեն զաստուածահաճոյ հրամանս Մեր, եւ վերստին եւ եւս առաւել լինին պատճառ այլայլեցման եւ տարաձայնութեան սրբոյ Եկեղեցւոյս մերոյ եւ սորին տօնակատարութեան: Որք եւ արժանի իսկ են այնպիսիքն ընդունիլ զնզովս յամենայն սրբոցն Աստուծոյ, ի սրբոյ Եկեղեցւոյ եւ ի Մէնջ»[13]:

Տոնացույցը բնականաբար կազմված է Հին տոմարով, բայց այն դյուրավ կիրառելի է նաեւ Նոր տոմարի պարագայինն. բավարար է Ջատիկը գտնել ըստ Նոր տոմարի եւ տարեգիրը հաշվել ըստ Նոր տոմարով գտնված Ջատկի:

Այժմ փոքր-ինչ ծանոթանանք Տոնացույցի կառուցվածքին:

Տոնացույցի առաջին հատորում շաբաթական կարգով դասավորված են մեր եկեղեցական տոները՝ բացառութեամբ մի քանիսի: Տոնացույցն ամփոփում է հինգ անշարժ տոն, այսինքն՝ հաստատուն ամսաթվով: Այն ներառում է նաեւ ամբողջ տարվա տոնական դասավորութեյունը եւ ծիսական առանձնահատկութեյունները: Գրքում տոները դասավորված են հաջորդականութեյան սկզբունքով եւ շաբաթական կարգով, ինչպես վերը նշվեց: Տոնացույցը ներառում է նաեւ տոնածիսական կարգին վերաբերող «ըստ աւուր պատշաճի» եւ մասնավոր փոքր հրահանգներ: Տոնացույցն սկսվում է Սուրբ Ծննդյան եւ յայտնութեյան տոնով եւ ավարտվում Սուրբ Ծննդյան ճրագալույցով: Առաջին հատորը տրոհված է տասնչորս մասերի կամ կանոնների:

---

[13] *Տե՛ս* Սիմէոն Երեւանցի, *Տօնացոյց, հտ. Ա., էջմիածին, 1774, էջ 19–20:*

Տոնացույցի տպագրությունը Մայր Աթոռի տպարանի լավագույն հրատարակություններից է, «որ իր ժամանակին մեծ աղմուկ հանեց ազգի մէջ»[14]։

1669 Թ. ԵՒ 1740 Թ. ՏՊԱԳԻՐ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑՆԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

1669 թ. Տոնացույցը տպագրել է Ոսկան Երեւանցին Ամստերդամ քաղաքում, մարտի 25-ին։ Այն 274 էջանոց պատկերազարդ գիրք է[15]։

Հիշատակարանում տպագրիչը մանրամասնում է իր կատարած գործի դրվագները. «Տեսանելով իմ զպակասութիւն ազգին մերոյ հայկազնեայց ի կողմանէ ամենից գրոց յաւէտ հարկաւորաց եւ կարեւորապէս պիտանացուաց. զորս ի բազմաց զսակաւս յոգումբք աշխատանօք եւ յոլովիւք ծախիւք տպագրեցաք մինչեւ ցայժմ»[16]։

Տոնացույցն սկսվում է Սուրբ Ծննդեան ճրագալույցով եւ ավարտվում Սուրբ Ծննդյան բարեկենդանով։ Գրքի վերջնամասում կա մի հավելված. «Քաղուածք օրհնութեանց տօնից տէրունականաց եւ ամենայն սրբոց՝ ըստ իւրաքանչիւրոց պատշաճից» եւ «Կանոնք տօմարականք տօնից եւ պահոց Հայկազնեաց», ապա՝ հիշատակարան[17]։

Տոնացույցի վերջին 48 էջերը տպված են գունավոր թերթերի վրա։ Մամուլանիշերը հայատառ են։ Ունի չոթ փորագիր պատկեր, գլխազարդեր, վերջնազարդեր, լուսանցազարդեր եւ զարդագրեր։

Հիշատակարանի մեջ նշվում է, որ Տոնացույցը տպվել է Հայոց կաթողիկոս Ղազար Ա. Ջահկեցու (Ճահկեցի) հայրապետության տարիներին. «Ի հայրապետութեան Տեառն Ղազարու Ամենայն Հայոց կաթուղիկոսի»[18]։

---

[14] «Դիւան Հայոց պատմութեան», Գիրք Գ., Սիմէոն կաթողիկոսի Յիշատակարանը, հրատ. Գիւտ քահ. Աղանեանց, Թիֆլիս, 1894, էջ 168։

[15] Տե՛ս «Հայ Գիրքը, 1512–1800 թուականներին», կազմ. Ն. Ոսկանեան, Ք. Կորկոտեան, Ա. Սաւալեան, Երեւան, 1988, էջ 60։

[16] Տե՛ս Ոսկան Երեւանցի, Տօնացոյց, Ամստերդամ, 1699, էջ 271–272, հմմտ. Յուցակ եւ յիշատակարաններ Երուսաղէմի Գ. Կիւլպէնկեան մատենադարանի հայերէն հնատիպ գիրքերու (1512–1800) կազմեց՝ Ա. Գ. տե՛ս «Սիոն», մ1967, այիս-յունիս, էջ 256։

[17] Տե՛ս նշ. աշխ, էջ 225։

[18] Տե՛ս «Հայ Գիրքը, 1512–1800 թուականներին», կազմ. Ն. Ոսկանեան, Ք. Կորկոտեան, Ա. Սաւալեան Երեւան, 1988, էջ 60։

ՍԻՄԵՈՆԵԱՆ «ՏՕՆԱՑՈՑՑԻ» ԵՒ 1669 Թ. ԵՒ 1740 Թ. «ՏՕՆԱՑՈՑՑՆԵՐԻ» ԾԻՍԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄ

Ուսումնասիրելով երեք Տոնացուցյները՝ կարելի է հանդիպել բազմաթիվ տարբերությունների եւ նմանությունների: Ստորեւ կներկայացնենք դրանք՝ ըստ կարեվյաց մերոց բացատրելով եւ փորձելով հնարավորինս հասկանալի դարձնել:

Երեք Տոնացուցներում էլ գրեթե նույնությամբ առկա են ծիսակարգերը՝ ամբողջական տարվա ընդգրկումով: Առաջին ակնհայտ տարբերությունը, որ դիտելի է, հետեւյալն է. 1669 թ. եւ 1740 թ. Տոնացուցներն սկսվում են Աստվածհայտնության տոնով եւ դրա Ճրագալուցյով, իսկ Սիմեոնյան Տոնացուցյն ավարտվում է Ճրագալուցյով: 1740 թվականի հրատարակությունը գրեթե նույնությամբ կրկնում է Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացուցյը: Սակայն սկզբի հատվածում, այսինքն՝ առաջին էջում, որտեղ նկարագրվում է Աստվածհայտնության տոնը, մենք տեսնում ենք մի հետաքրքիր տող, որ հետեւյալն է. «Ճրագալուցի աւուր գիշերին կանոնագլխոյն փառքն՝ Հաւատամքն է»: Այս հատվածը չենք տեսնում Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոոնացուցյների մեջ: Երեք Տոնացուցներում էլ Ճրագալուցյի պատարագը նույնն է:

Երեք Տոնացուցներն էլ մանրամասն նկարագրում են Պատարագը: Սակայն, հետաքրքիր մի նկատառում. 1669 թ. Տոնացուցը «Օրհնեալ եկեալ...»-ից հետո հրահանգ է տալիս, թե Սկիհը, երբ դրվի սեղանի վրա, «այլեւս քշոց չկայ»: Այս հրահանգը մենք չենք տեսնում Սիմեոնյան Տոնացուցյում: 1740 թ. Տոնացուցը, ի տարբերություն 1669 թվականի Տոնացուցյի, տալիս է բոլոր ավետարանների այսինքն՝ բոլոր ընթերցվածքների համարներն ամբողջությամբ: Այստեղ նաեւ շատ հետաքրքիր նշում կա, որ Ծննդյան Ճրագալուցյի գիշերը Դանիելի գիրքն ընթերցվում է բեմից, եւ երբ որ արդեն հասնում է օրհնության պահը, դպիրներն սկսում են կատարել. «զԴանիէլի գիրքն ի բեմն ընթեռնուցուն, եւ յորժամ «Օրհնեցէք»ն սկսանի, դպիրքն եղանակեն քաղցր ձայնիւ զայս. «Օրհնեցէք, գովեցէք եւ բարձր արարէք զՆա յաւիտեանս»[19]: Երեք Տոնացուցներում պատարագից հետո տրվում է նախատոնակ, եւ «խաչով, աւետարանով եւ բոլոր զարդերով գնան» Սեղանի մօտ՝ ասելով սուրբ Մովսես Խորենացու «Խորհուրդ մեծ» շարականը:

---

[19] *Տօնացոյց, 1740, էջ 7:*

Երեք Տոնացույցներն էլ ավարտվում են նույն կերպ, սակայն 1669 Տոնացույցը գրում է, որ Սեղան օրհնելու կարգ այլեւս չկա։ Հաջորդ օրվա կանոնն ընթերցելիս նկատում ենք, որ 1669 թ. Տոնացույցն այդ օրվա մեծ քարոզը երգելու համար հրահանգում է մեկ այլ քարոզ՝ «Ժողովեալքս ի տաճարի...» վերնագրով։ Մեր ձեռքի տակ եղած ժամագրքերի մեջ մենք չենք տեսնում որեւէ տեղեկություն այս քարոզի մասին։ 1669 թ. Տոնացույցը այս հրահանգում նաեւ ասում է, որ կարելի է Գանձ երգել կամ էլ «Մայր սուրբ» քարոզը ասել։ Ի տարբերություն այս Տոնացույցի՝ Սիմեոնյան Տոնացույցը հրահանգում է միայն «Մայր սուրբ» քարոզը։ Հաջորդ 8 օրերի համար գրված խրատում հստակ տրվում է, որ այդ օրերին թե՛ առավոտյան եւ թե՛ երեկոյան ժամերգություններին պիտի երգվի այդ քարոզը։ Հունվարի 6-ի պատարագի կանոնը երեք Տոնացույցներում էլ նույնն է։ Այդ թվում նաեւ Ջրօրհնէքի արարողության կարգը, սակայն, ի տարբերություն 1669 թ. Տոնացույցի, Սիմեոնյան Տոնացույցը տալիս է նոր ընթերցվածքները, որ ասվում են այդ կարգի ժամանակ։ Իսկ մնացած առումներով ծիսական ընթացքը նույնն է։ 1740 թվականի Տոնացույցում առկա է հետաքրքիր մի գրառում, որ հետեւյալն է.

«Բայց ոմանք յառաջ քան զպատարագն երթան յօրհնել զջուրն, եւ են որ զկնի պատարագին»[20]։ Այսինքն՝ եղել են դեպքեր, երբ պատարագից առաջ է կատարվել ջրի օրհնության, որին հետեւել է Ճաշու պատարագը։ Իսկ արդեն Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի «Տօնացոյցում» հստակ գրված է, որ պատարագից հետո ընթերցվում է Բարսեղի թուղթը, ապա խաչն ընկղմվում է ջրի մեջ, եւ արդեն սկսվում է տյառնագրումը, ապա մյուռոնը հեղում են ջրի մեջ։ Նույնն է նաեւ Հովհաննես Մկրտչի ծննդյան նախատոնակի կանոնը։ Ուշագրավ մի փաստ կա այդ օրվա երեկոյան ժամերգության մեջ։ Համբարձի շարականը 1669-ում նախորդ օրվանն է, իսկ Սիմեոնյանում՝ հաջորդ օրվանն է։ Հոտեւյալ օրերի ծիսական ընթացակարգը նկարագրելիս երեք Տոնացույցները կրկնում են իրար։ Սակայն, 1669 թ. Տոնացույցը հստակ շեշտում է, որ նախատոնակ չկա։ Ապայից տոներին հատվածում 1669 թ. Տոնացույցը հուշում է, թե ինչպես կազմակերպել հիշյալների պաշտամունքը, ինչպես դասավորել իրար հետ եւ մանրամասնելով նշում է՝ կամ մեկ-մեկ, կամ երկու-երկու, կամ երեք-չորս։ Նույն խրատը մի քիչ այլ տարբերակով տրվում է 1740 թվականի Տոնացույցում, բայց հետեւյալ փոփոխությամբ.

---

[20] *Տօնացոյց, 1740, էջ 13։*

«Տօնք որք հանդիպին զկնի ութօրէիցն։ Այս միջոցս հանապազ կաւելանայ եւ կու պակսի. դու տե՛ս՝ եթէ ուտիքն շատ է, մի-մի տօնեա՛, եթէ քիչ է՝ երկու-երկու կամ վեց- վեց՝ մինչեւ վճարեսցի»[21]։

Սիմեոն Երեւանցին միանգամից հետեւյալ կերպ է բնութագրում Ապաչից տոները. «Յետ ութօրէիցն տօնք եթէ տօնիցին՝ սոքա են»[22]։

Մնացած առումներով 1740 թ. Տոնացույցը նույնությամբ կրկնում է Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցը։

Հաջորդ կարեւոր տոնը Տյառնընդառաջն է, որի առիթով պիտի նկատենք, որ երեքում էլ ծիսակարգը նույնն է։ 1669 թվականի Տոնացույցը հատակ հրահանգներ ունի փետրվարի 14-ի Յուղաբերից կարգի վերաբերյալ։

Երեք Տոնացույցներում էլ հստակ ներկայացվում է Տյառնընդառաջի օրվա գիշերային ժամերգության ծիսակարգը՝ տալով ճշգրիտ թե՛ շարականների եւ թե՛ ընթերցվածքների ու ավետարանների անունները։

Ի տարբերություն վերը նշվածի՝ 1669 թվականի Տոնացույցում Տյառնընդառաջի առավոտյան ժամերգության «Յուղաբերից» կարգը ներկայացված է որոշակի փոփոխություններով։ Սիմեոն Երեւանցին այդ կարգը տալիս է ավելի ուշ՝ գրեթե ամբողջությամբ կրկնելով 1669 թվականի Տոնացույցում առկա տարբերակը։ Իսկ 1740 թ. Տոնացույցում արդեն կրկնվում է Սիմեոնյան Տոնացույցում ներկայացված կարգը։ Երեք Տոնացույցներում էլ հստակ շեշտվում է, որ Առաջավորաց պահքի ընթացքում չեն նշվել տոներ, եւ միայն 5-րդ օրն է նշվում Հովնան մարգարեի հիշատակի օրը։ 1669 թվականի Տոնացույցում Առաջավորաց պահքին հաջորդող երկուշաբթիից մինչեւ շաբաթ օրերի ցանկերում տրվում են զուտ տվյալ օրվա սրբերի եւ նրանց հետ կապված շարականների անունները։ Ի տարբերություն դրա՝ Սիմեոն Երեւանցին իր Տոնացույցում նշում է ոչ միայն տվյալ սրբերին եւ նրանց հետ կապված շարականների անունները, այլեւ տալիս է մանրամասն այդ օրերի ավետարանական ընթերցումները՝ բնականաբար նաեւ ներառելով դրանց սաղմոսները։

Հաջորդ շաբաթներում նույնպես որեւէ տարբերություններ չկան վերը նշվածի հետ կապված, սակայն մենք տարբերություն ենք տեսնում, երբ որ հասնում ենք շաբաթ օրվան, որը Կ. Պոլսի սուրբ Ժողովի 150 հայրապետների տոնն է։ 1669 թվականի Տոնացույցում ոչ մի նշում չկա, որ պի-

---

[21] *Տօնացոյց, 1740, էջ 23։*

[22] *Տօնացոյց, 1774, էջ 456։*

տի այդ օրը, երեկոյան ժամերգության ժամանակ փակվի վարագույրը։ Ի հակադրություն դրա՝ Սիմեոն Երեւանցին շատ հստակ շեշտում է. «Եւ քարշեալ զվարագոյրն՝ ծածկեսցեն զսեղանն յօրինակ արտաքսմանն Ադամայ ի դրախտէն, եւ ոչ համբուրեսցեն այսուհետեւ զԱւետարանն, նաեւ ոչ բարձրացուսցեն ի «Հաւատամքին» եւ ի «Կեցո՛»յին ի տես ժողովրդեանն»[23]։

Հետագա նաեւ խրատի մեջ Սիմեոն Երեւանցին նշում է, որ «Լոյս զուարթ» կիրակնամտի երգը մինչեւ Ծաղկազարդի օրը պիտի ընթերցվի որպես մաղթանք։

1740 թ. Տոնացույցում մենք տեսնում ենք հետեւյալ խրատը.

«Իսկ յերեկոյին Համբարձի Դ Կ. Բանն որ ընդ Հօր։ Եւ ձգեսցեն զվարագոյրն յօրինակ արտաքսմանն Ադամայ ի դրախտէն, եւ ոչ համբուրեսցեն այսուհետեւ զԱւետարանն. նաեւ ոչ բարձրացուսցեն ի «Հաւատամք»ին եւ ի «Կեցո՛»յին ի տես ժողովրդեանն մինչեւ ի Ծաղկազարդն»[24]։

Թերեւս կարելի է հետեւություն անել, որ գուցե 1669 թվականին, երբ տպվել է այս Տոնացույցը, այնտեղ չի եղել վարագույրը փակելու արարողությունը։

1669 թկականի Տոնացույցում Մեծ պահոց շրջանը հիմնականում ներկայացված է երկու օրերով, այսինքն՝ հիմնականում նշվում են շաբաթ օրվա տոնելի սրբերը եւ կիրակի օրերը։ Այս երկու օրերի համար, որպես կանոն, տրվում է միայն տոնելի սուրբի եւ նրան առնչվող շարականի հիշատակությունը։ Սակայն այս շրջափուլում բացառություն է կազմում շաբաթ օրվա՝ Գրիգոր Լուսավորչի Մուտն ի վիրապ տոնը, որի ժամանակ թեթեւակի անդրադարձ կա նաեւ Ճաշու ժամամուտին, ինչպես նաեւ որոշակի տեղեկություններ են հաղորդվում Պատարագի մասին։ Իսկ կիրակի օրերի համար տրվում է նույն ծիսակարգը, որ առկա է Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցում. մատնանշվում են ընթերցվածքները, ավետարանները, սաղմոսները։

Սիմեոն Երեւանցու եւ 1740 թ. Տոնացույցներում Մեծ պահոց շրջանն ավելի ընդգրկուն է, քան 1669 թվականի Տոնացույցինը։ Ի տարբերություն 1669 թվականի Տոնացույցի՝ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսն իր Տոնացույցում ներկայացնում է ողջ պահոց շրջանը՝ ներառյալ երկուշաբթիից մինչեւ կիրակի օրերը, որ, ինչպես տեսանք, չկար 1669 թվականի Տո-

---

[23] *Տօնացոյց, էջ 62։*

[24] *Տօնացոյց, 1740, էջ 51։*

նացուլցում: Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը բոլոր օրերի համար հատակ նշում է օրվա ձայնը, օրվա շարականները, եթե անհրաժեշտությունը կա, օրվա մեսեդիքը, ընթերցվածքի անունը, եւ եթե կա ավետարան, ապա նույնպես նշում է: 1740 թ. Տոնացույցը նույնությամբ կրկնում է Սիմեոնյան Տոնացույցը: Սակայն մեկ տարբերություն կա 1740 թ. Տոնացույցում. այնտեղ նշված չէ ընթերցել Ճաշու երեք ժամերգությունների մեծ քարոզները եւ աղոթքները: Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցը հատակ պարտադրում է դրանք ընթերցել: Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսն ունի մի քանի խրատ՝ կապված շաբաթ օրվա տոնելի սրբերի հետ: Առաջին խրատը վերաբերում է առաջին կիրակիին՝ Թեոդորոս Զորավարի տոնին: Հետեւյալն է նրա խրատը.

«Ի պահոցս շաբաթի աւուրսն ի տեղի Հանգստեան շարականացն՝ զաւուր ձայնի ապաշխարութեանն Ողորմեայսն ասա՛, եւ Աստուածածնի եւ խաչի, Փառք: զկնի Աւետարանին՝ «Հոգւոցն հանգուցելոց»[25]: Իսկ հաջորդ խրատը վերաբերում է Գրիգոր Լուսավորչի սոսկալի չարչարանքների եւ վիրապ մտնելու տոնին, եւ հատակ տրվում է խորանը բացելու հրահանգ:

Խրատը հետեւյալն է.

«Եւ յորում խորանի մատուցանելոց ես զպատարագն, զայն խորանն միայն բացցես. իսկ զկնի պատարագին դարձեալ փակեսցես»[26]:

Այս խրատը մենք չենք տեսնում 1740 թվականի Տոնացույցի մեջ, ինչը թույլ է տալիս ենթադրել, որ միգուցե չի բացվել խորանը, եւ չի տրվել Հաղորդություն[27]:

Մյուս խրատը վերաբերում է արդեն Ղազարու հարությանը: Ի տարբերություն 1669 թվականի Տոնացույցի, որտեղ շատ կարճ է նշված Ղազարու հարության տոնը, այստեղ Սիմեոն Երեւանցին ավելի մանրամասն է նկարագրել, թե ինչ պիտի ընթերցվի, եւ ինչպես պիտի կատարվի ծեսը: Ահա են նաեւ պատարագի հատվածը, Ճաշու ժամամուտը, շարականը, ընթերցվածքները, ավետարանը, ինչպես նաեւ այդ օրվա երգվե-

---

[25] *Տօնացոյց, էջ 463:*

[26] *Տօնացոյց, էջ 466:*

[27] *Պահքի շրջանում խորանը բացելու կապակցությամբ մանրամասն տե՛ս Մայքլ Դանիէլ Ֆընտրգեան,* Hanging by a Thread: The Closed Curtain During Great Lent in the Armenian Church, *«Էջմիածին», 2016, ԺԲ., էջ 18–53, հմմտ. Դանիէլ եպիսկոպոս Ֆընտրգեան, «Փակ» կամ «գոց» պատարագ. մեծ պահոց փակ վարագոյրի հարցը Հայ Առաքելական եկեղեցում, թարգմ. անգլ. Ա. Մադոյեան, «Էջմիածին», 2025, ԺԲ., էջ 34–49:*

լիք սրբասացությունը։ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցում եւ 1740 թ. Տոնացույցում հատակ նշվում են Ղազարու Հարության օրվա վերջում խորանը բացելը, ի տարբերություն նրա, որ 1669 թվականի Տոնացույցում այն չկա։

Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցը՝ անդրադառնալով արդեն Քրիստոսի գալստյանը, այսինքն՝ Ծաղկազարդի կանոնին եւ դրա հետագա ընթացքին, այսինքն՝ Դռնբացէքի, Աւագ շաբաթվա Բշ, Գշ, Դշ կանոններին, գրեթե նույնությամբ կրկնում է 1669 թվականի Տոնացույցում արտացոլվածները։ Տարբերությունը հետեւյալն է. 1669 թվականի Տոնացույցում բացակայում են մի քանի խրատներ, որոնք կան Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցում։ Առաջին խրատը, որ մենք տեսնում ենք, հանդիպում է Ավագ երկուշաբթի օրը եւ հստակ ասվում է, որ այդ երկուշաբթի օրվանից սկսած եւ նրան հաջորդող օրերին այլեւս չենք կարող կատարել Արեւագալի ժամերգություն, չենք կարող ընթերցել «Տէր ամենակալ» աղոթքը՝ Առավոտյան ժամերգության միջից, ճաշու երեք ժամերգությունների մեծ քարոզները եւ աղոթքներ չենք կարող ասել եւ պատարագ չենք կարող մատուցել։ Նշենք նաեւ, որ երեք Տոնացույցներում էլ մենք չենք տեսնում հստակ շեշտադրություններ, որ պիտի կատարվեն ժամերգություններ թե՛ Արեւագալի եւ թե՛ այն հավելադրումները, որոնք առկա են Պահոց շրջանին նախատեսված մյուս ժամերգություններում։

Երեք Տոնացույցներն էլ Ավագ հինգշաբթի օրվա ծիսակարգը նկարագրելիս գրեթե նույնությամբ կրկնում են իրար։ Սակայն ուշագրավ է, որ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցում նշվում է.

«Իսկ ի վեցերորդ ժամուն ժողովեսցին յեկեղեցին, ծածկեսցեն զսեղանն, եւ ասասցեն զմնացեալ Ողորմեայսն»[28]։

Այդ օրվա կատարվելիք արարողությունը, որ, ինքնին, ներկայացնում է պատարագի արարողությունը, նշում է վեցերորդ ժամ, ի տարբերության 1669 թվականի Տոնացույցի, որտեղ նշում է յոթներորդ ժամ։ Մեր խնդիրը չէ տվյալ ժամերի ուսումնասիրումը եւ պարզաբանումը, թե ինչու են 1669 թվականի Տոնացույցում խոսում յոթներորդ ժամի մասին։ Իսկ ինչ վերաբերում է արդեն մնացյալ արարողություններին՝ Ոտնլվայի եւ Խավարման կարգերին, որոնք սկսվում են գիշերային եւ առավոտյան ժամերգություններով, եւ ըստ կարգի պիտի կատարվեն Ավագ ուրբաթ օրը,

[28] *Տօնացոյց, էջ 471։*

սակայն կատարվում են Ավագ հինգշաբթի, ապա դրանց հետ կապված որեւէ ծիսական փոփոխություն չի արձանագրվում։

Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը, նկարագրելով Ավագ շաբաթվա թե՛ առավոտյան եւ թե՛ երեկոյան ժամերգությունները, ինչպես նաեւ Հարության տոնի ճրագալույցը, նույնությամբ կրկնում է 1669 եւ 1740 թթ. Տոնացույցները։ Իհարկե, Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցում ավելի մանրամասն են ներկայացված ընթերցվածքների եւ ավետարանների համարները, ի տարբերություն 1669 և 1740 թթ. Տոնացույցների, որոնց մեջ միմիայն նշված են ավետարանների առաջին եւ ավարտի մի քանի բառերը։ Մեր կարծիքով ուշագրավ է այս փաստը. 1669 թվականի Տոնացույցում, ավարտելով Հարության կանոնը, տեսնում ենք հետեւյալ խրատը.

«Եւ չընթրիս բազմին, բայց չայսմիկ երեկոյիս սեղան օրհնելոյ կանոն ոչ գոյ»։

Այս խրատը մենք տեսնում ենք միմիայն 1669 թվականի Տոնացույցում։

Երեք Տոնացույցներում էլ Հարության ուղեցույցում մենք տեսնում ենք, որ գրեթե նույնն են՝ թե՛ սկիզբը եւ թե՛ այն հատվածը, երբ պիտի ընթերցվեն աշխարհի չորս կողմերի ավետարանները։ Ուշագրավ է նաեւ, որ միայն 1669 թվականի Տոնացույցում հանդիպում է հատուկ հրահանգ քարոզի վերաբերյալ, որտեղ նշվում է «Ժողովեալքս» քարոզի կատարումը։ Սակայն այս հիշատակությունը բացակայում է Սիմեոն Երեւանցու եւ 1740 թ. Տոնացույցների մեջ։ Բացի այդ, մեր ձեռքի տակ եղած ժամագրքերում, ինչպես նաեւ մյուս Տոնացույցներում, այդ կարգի կամ դրա կիրառության վերաբերյալ որեւէ լրացուցիչ տեղեկություն չի պահպանվել, իսկ հետագա ընթացքին, որ վերաբերում է արդեն չորս կողմերի ավետարանների ընթերցումներից հետո, երկու Տոնացույցներում էլ գրեթե նույն են։

Ի տարբերություն 1669 թվականի Տոնացույցի՝ Սիմեոն Երեւանցին շարունակում է տալ բոլոր ընթերցվածքների համարները։

Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցում մենք տեսնում ենք նաեւ մի քանի տարբերություններ, որոնք չկան մյուս երկու Տոնացույցներում։

Առաջինը հավելագրում է, որ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը ներկայացնում է «Խաչի Քո Քրիստոս» շարականը։

«Եւ ապա եդեալ զսուրբ Խաչն եւ զԱւետարանն ի վերայ գրքակալին՝ երկիրպագիցեն ամենեքեան, եւ այլքն պար առեալ եղանակեսցեն շարական ԲԿ՝ «Խաչի Քո Քրիստոս»՝ ըստ վերնոյ կարգին. բայց ասա՝ «Եւ զսուրբ

թաղումն Քո մեծացուցանեմք, եւ զսուրբ յարութիւնդ Քո փառաւորեմք»: Նոյնպէս՝ «Փառք սուրբ խաչիդ, ալէլուիա, սրբոյ թաղմանդ, ալէլուիա, սուրբ յարութեանդ, ալէլուիա» եւ այլն՝ ըստ կարգին: Եւ եկեալ երկու-երկու համբուրեսցեն զսուրբ խաչն եւ զԱւետարանն, եւ ասասցեն միմեանց՝ «Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց», [պատասխանեսցեն]՝ «Օրհնեալ է յարութիւնն Քրիստոսի» (կամ՝ «Ձեզ եւ մեզ մեծ աւետիս»)»[29]:

Ապա շատ մանրամասն նկարագրում է պատարագի ընթացքը՝ տալով ճաշու ժամամուտը, ինչպես նաեւ դրա հետ մեկտեղ տալիս է խրատ. «Այս շաբաթուս ժամամուտն այս է», ապա տալիս է դրա փոխը եւ շարականը: Հետաքրքիր խրատ կա նշված Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցում.

«Այսօր սկիզբն արա՛ Սաղմոսին յ«Երանեալ»էն, եւ յամեն օր երեք-երեք փոխ ասա՛, որ մինչեւ ի Հոգւոյն գալուստն՝ ութ կանոն վճարեսցի. բաց ի յութ գուբղայիցն օրհնութեանց՝ որք ոչ են Դաւթի»[30]:

Ապա մենք տեսնում ենք պատարագից էլի որոշակի հատվածներ՝ սրբասացութեյան վերնագիրը՝ «Ո՛վ է որպէս զՏէր», եւ նույնպես կա արդեն խրատ վերաբերյալ պատարագների հինանց շրջանի մասին, որի սրբասացութեյունը հետեւյալն է լինելու՝ «Ո՛վ է որպէս զՏէր»-ը: Ապա մեկ այլ խրատ էլ կա պատարագի ընթացքիվերաբերյալ.

«Իսկ եթէ կամիս վերաբերութեամբ առնել, զսուրբ խորհուրդն յայլում սեղանի դիր: Եւ յորժամ քահանայն ասէ. «Տէր Աստուած օրհնեսցէ զամենեսեան», դու զսրբասացութիւնն ասա՛, յաւուր պատշաճն նախապէս ասա՛ յորդոր, նոյնպէս եւ զ«Մի՛ ոք յերեխայիցն» եւ զ«Մարմին տէրունականն»: Ապա գնացեալ առ այն սեղանն՝ ուր սուրբ խորհուրդն է, սարկաւագունքն գոչեսցեն բարձր ձայնիւ. «Յարեգական եղ զխորան Իւր»: Դպիրքն երգեսցեն. «Եւ ցնծայ նա որպէս հսկայ յընթանալ զճանապարհս իւր»: Ապա սարկաւագացն պար առեալ՝ երգեսցեն քաղցր ձայնիւ. «Որք զՔերովբէիցն», եւ այլն՝ ըստ կարգին»[31]:

---

[29] *Տօնացոյց, էջ 480:*

[30] *Անդ:*

[31] *Տէս Տօնացոյց, 1669, էջ 122: Այս հատվածի կապակցութեյամբ Ներսես Լամբրոնացին գրում է. «Դպիրքն միաձայնեալ երգեն զ«Որք զքերովբէից»: Եւ սարկաւագունքն գնան ի սարկաւագատունն, բերեն զսուրբ նուէրսն՝ մոմեղինօք եւ խնկովք. իսկ քահանայն խոնարհի եւ ասէ զաղօթսն որ զկնի այսր է գրած, որպէս զի աղօթքն եւ «Որք զքերովբէիցն» ի միասին*

Ապա Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը ներկայացնում է Երեկոյան ժամերգութեան ընթացակարգը, թե ինչպես այն պիտի լինի: Նախապես նշենք, որ երկու Տոնացույցներում էլ նշվում է Անդաստանի կատարման կարգը եւ ամբողջ ընթացքը՝ տալով մեսեդիքը, Համաբարձի շարականը, արձակման սաղմոսները, ինչպես նաեւ նրա ավարտը, քարոզը եւ աղոթքը: Տեսնում ենք, որ թէ՛ 1669 թվականի, թէ՛ 1740 թվականի եւ թէ՛ Սիմեոն Երեւանցու «Տօնացոյցներում» երկուշաբթի օրը սահմանված է որպես մեռելոց: Սակայն Սիմեոն Երեւանցին մի քանի խրատ է տալիս այդ երկուշաբթի օրվա վերաբերյալ.

«Յայս շաբաթիս Օրհնութիւն՝ զՅարութեանն եւ զ«Տէր յերկնից»ն ասա՛ ի ձայնէն, զկնի Հոգւոյն Գալստեան, եւ այլն՝ ըստ կարգին»[32], ինչպես նաեւ.

«Յայսմ Յինանցս՝ յառաւօտուն եւ յերեկոյին «Կեցո՛»ն ասա՛, զ«Արարչական» երգն մի՛ ասեր, այլ զ«Նորաստեղծեալ»ն ասա՛ ի կիւրակէսն»[33]: Ի տարբերութիւն 1669 թվականի Տոնացույցի՝ մենք պետք է եւս մեկ անգամ շեշտենք, որ որ այս Տոնացույցում չկա որեւէ ավետարանական հատվածի մասնավոր շեշտում, ինչը մենք տեսնում ենք Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի եւ 1740 թ. Տոնացույցներում:

Հետաքրքիր խրատ կա 1669 թվականի Տոնացույցում, որտեղ շատ հստակ շեշտվում է. «Յինանցս առաւօտուն եւ յերեկոյին «Կեցո՛»ն ասա՛: Բայց զ«Արարչական»ն մի՛ ասասցես, ի կիւրակէսն զ«Նորաստեղծեալ»ն ասա՛»[34]: Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը նույնպես ասում է, որ հինանց շրջանում առավոտյան եւ երեկոյան «Կեցո՛»ն պիտի ասվի, «Արարչական»ը ո՛չ, իսկ կիրակի օրերին «Նորաստեղծեալ»-ը պարտադիր[35]:

Ջատկին հաջորդող երկուշաբթի, երեքշաբթի, չորեքշաբթի եւ ուրբաթ օրերի վերաբերյալ թէ՛ 1669 եւ 1740 թվականների Տոնացույցներում եւ թէ՛ Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցում գրեթե նույնն են՝ առանց որեւէ փոփոխության: Նույնը կարելի է ասել նաեւ շաբաթ օրվա՝ Հովհաննես Մկրտչի գլխատման տոնի հետ կապված, ոչ մի փոփոխություն չկա: Երկու Տո-

---

աւարտեսցի». տե՛ս «Սրբոյն Ներսեսի Լամբրոնացւոյ Տարսոնի եպիսկոպոսի Խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցւոյ եւ Մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագի». «Սպաս եկեղեցւոյ»:

[32] *Անդ:*

[33] *Տօնացոյց, էջ 500:*

[34] *Անդ:*

[35] *Անդ:*

նացույցներում էլ հստակ կան խրատներ, որ ամեն ինչ այդ օրը հարուբյան է, եւ տրվում է երեկոյի առաջին սաղմոսի վերնագիրը, եւ տրվում է հրահանգ, որ մինչեւ Համբարձում առաջին սաղմոսը դա է լինելու[36]։

Սիմեոն Երեւանցու «Տօնացույցում» շաբաթ օրվա՝ Հովհաննես Մկրտչի գլխատման տոնի եւ հաջորդ կիրակիի միջեւ դրված է Մարիամ Աստվածածնի Ավետման տոնը, ի տարբերություն 1669 թվականի Տոնացույցի, որտեղ այն հաջորդիվ է ներկայացված։ Ինչ վերաբերում է Նոր կիրակիին, ապա ծիսական փոփոխություններ չկան թե՛ Սիմեոնյան եւ թե՛ 1669 թվականի Տոնացույցներում։ Երեք Տոնացույցներում էլ հստակ կան հրահանգները սաղմոսների վերաբերյալ՝ թե ո՛ր սաղմոսը որքան ժամանակ պիտի երգվի եւ որոնք են կատարվելիքները։ Ծիսական առումով նույնական են 1740 թ. եւ Սիմեոնյան Տոնացույցները։

Ուշագրավ է հետեւյալ փաստը. 1669 թվականի Տոնացույցում Նոր կիրակիին երկուշաբթի եւ երեքշաբթի օրերին հաջորդող չորեքշաբթի օրը Մարիամ Աստվածածնի ավետման տոնն է։ Այսինքն այդ տարի շարժական տոնակարգն այդ օրվան է համընկել, այդ իսկ պատճառով նշանակվել է հենց այդ օրը։ Հաշվի առնելով, որ խնդրո առարկա տոնն անշարժ է՝ ապրիլի 7-ին, ընդ այսմ կարող ենք դյուրավ հաշվարկել, թե ինչ օրերի են եղել շարժական տոները։

Այստեղ կան հրահանգներ այդ տոնի վերաբերյալ, կան նշումներ՝ կապված ծիսակատարության հետ. նշված է շարականը, պարտադիր շեշտված է, որ պիտի կատարվի նախատոնակ՝ Երեկոյան ժամերգությունից հետո, եւ պիտի երգվի «Խորհուրդն անճառ»՝ իր մնացած միավորներով։ Ապա նաեւ հրահանգ, որը մենք հետագայում կտեսնենք նաեւ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցում, որը եթե հանդիպի ապրիլի 7-ին, ապա անպատճառ պիտի պատարագ մատուցվի։ Ապա եթե շարունակենք 1669 թվականի Տոնացույցի հետեւյալ հատվածի դիտարկումը, կտեսնենք, որ այն նույնական է Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցին։

Կա մեկ այլ հրահանգ եւս, եթե հանդիպի Ծաղկազարդի կիրակիին (Աւագ հինգշաբթի կամ Ավագ ուրբաթ, շաբաթ կամ Զատկի կիրակիին), ապա ամենասկզբում պիտի կատարվի «Անճառ խորհուրդ»-ը, այսինքն՝ շարականը պիտի երգվի, ապա պիտի իր մնացած միավորներն ասվեն, մարգարեական եւ առաքյալի ընթերցվածքները եւ ավետարան ընթերց-

[36] *Անդ։*

վի։ Եւ այդ օրվա քարոզը պիտի լինի «Սուրբ զԱստվածածին» քարոզը, աղոթքը՝ «Ընկալ զաղաչանս» եւ որից հետո արդեն՝ հավուր պատշաճի։ Իսկ եթե Հինանց շրջանում հանդիպի, ապա ամեն ինչ պիտի լինի Հարության։ 1669 թվականի Տոնացույցում ավարտվում են հրահանգները Ապրիլի 7-ի՝ Ավետման տոնի հետ։ Եթե մենք հիմա քննենք Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցը, կտեսնենք, որ այս տոնը դրված է Նոր Կիրակից առաջ։ Այստեղ գրեթե նույն հրահանգներն են՝ կապված թե՛ ապրիլի 6-ին (նախատոնակ անելու), թե՛ ապրիլի 7-ին պատարագ կատարելու եւ թե՛ մնացած միավորների, որ վերը նշեցինք 1669 թվականի Տոնացույցի կապակցությամբ։ Սակայն այստեղ մեկ այլ ուշագրավ խրատ եւս կարելի է առանձնացնել՝ կապված ապրիլի 7-ին նշվող Սուրբ Աստվածածնի Ավետման տոնի հետ։ Այս տոնի առնչությամբ որոշ ձեռագրական ավանդություններում պահպանվել են բարեպաշտական հորդորներ եւ քարոզչական շեշտադրումներ, որոնք ընդգծում են Ավետման խորհրդի հոգեւոր նշանակությունը եւ հավատացյալների կոչը՝ ապրելու խոնարհությամբ ու շնորհակալության զգացումով։ Թեեւ այս խրատները չեն ձեւավորվել որպես պարրտադիր ծիսակարգի մաս, այնուամենայնիվ դրանք վկայում են տոնի շուրջ ձեւավորված հոգեւոր մեկնաբանությունների եւ քարոզչական ավանդույթի մասին։

«Եւ եթէ յաւուր Ղազարու շաբաթին, կամ յԱւագ երկուշաբթին, յերեքշաբթին, եւ կամ ի Ջորեքշաբթին հանդիպիցի, յառաջ քան զօրհնութիւնն՝ ի տեղի պաշտաման շարականին, զաւուր օրհնութիւնն հանդերձ իւր սարօքն քաղեա՛, զաւուր գիրք եւ զԱւետարանն կարդա՛, զերգն Ներսիսի եւ զ«Հոգւոցն» ասա՛։ Եւ ապա սկսեա՛ զտօն Աւետեացն կատարել, ասելով Օրհնութիւն՝ «Խորհուրդն անճառ»՝ ըստ կարգին, եւ զայլն։ Սոյնպէս արա՛ եւ եթէ Յինանցն հանդիպիցի։ Բայց զաւուր Աւետարանն յետ Աւետեաց գրքոյն եւ Աւետարանին կարդա՛, ապա՝ «Կեցո՛»ն։ Նոյնպէս եթէ յԱշխարհամատրան կիւրակէին հանդիպիցի, զկնի Աւետեաց Աւետարանին՝ զգիրքն եւ զԱւետարանն անդաստանին կարդա՛, եւ անդաստան արա՛. եւ ապա զաւուրն Աւետարանն, եւ «Նորաստեղծեալ»ն եւ «Կեցո՛»ն։ Իսկ ի ճաշուն եւ յերեկոյին՝ սաղմոսք եւ գիրք, Աւետարանք յարութեան են. իսկ համբարձին՝ ի շաբաթ երեկոյին զԳալստեանն ասա՛, եւ յայլ աւուրսն՝ զԱւետեացն, հանդերձ «Մայր սուրբ»իւն»[37]։

---

[37] *Տօնացոյց, էջ 483։*

Այստեղ հստակ նշվում են այն տոները, որոնց հետ, միգուցե, հանդիպի ապրիլի 7-ը, ուստի բացատրվում է, թե ինչ հրահանգներով եւ ինչ ծիսակարգով պիտի ընթանա տոնական պաշտոնը: Իսկ եթե մենք նայենք 1669 թվականի Տոնացույցը, ապա կտեսնենք, որ հաջորդ, այսինքն՝ երկուշաբթիից մինչեւ շաբաթվա համար մենք չունենք հրահանգներ եւ միանգամից գալիս է երրորդ կիրակին, որտեղ այն անվանվում է Աշխարհամատրան կիրակի: Նույն ձեւով նաեւ այն անվանվում է Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցի մեջ: Գրեթե նույն ծիսակարգն է երեք Տոնացույցներում էլ, որ կարելի է ասել առանց որեւէ փոփոխության: Հետաքրքիր է հետեւյալը, որ մնացած օրերի մասին մենք որեւէ հրահանգներ չենք տեսնում 1669 թվականի Տոնացույցում, այսինքն՝ այն կարծես թե թողնում է, որպեսզի մենք ինքներս կատարենք ծիսակարգը, իսկ Սիմեոն Երեւանցին մանրամասն տալիս է օրվա ձայնը, շարականները, ընթերցվածքները, եթե կան, ավետարանները, իսկ առկայության դեպքում դրա հետ կապված հրահանգները: Կարելի է ասել 1669 թվականի Տոնացույցը Հինանց շրջանը հիմնականում տալիս է արդեն կիրակիներով: Երրորդ կիրակիից հետո այն միանգամից անդրադառնում է հինգերորդին, որն այստեղ նշված է իբրեւ չորրորդ կիրակի: Խաչի Երեւման տոնին ներկայացվում է ծիսակարգը, որը տարբերություն չունի Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցի համեմատ: Սիմեոն Երեւանցին մնացած բոլոր օրերը նշում է ամեն ինչով:

Եւ այսպիսով՝ 1669 թվականի Տոնացույցի Հարության բաժինն ավարտվում է Խաչի Երեւման տոնի կիրակիով, իսկ Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցն ավարտվում է վեցերորդ կիրակիի եւ դրան հաջորդող երկուշաբթի, երեքշաբթի եւ չորեքշաբթի օրերով, որից հետո Սիմեոն Երեւանցին տալիս է նոր՝ Համբարձման Քրիստոսի կանոնը: 1740 թ. Տոնացույցն ամբողջությամբ կրկնում է Սիմեոնյան Տոնացույցը՝ առանց փոփոխության:

Երեք Տոնացույցներում էլ հաջորդը Համբարձման Քրիստոսի կանոնն է: 1669 թվականի Տոնացույցում ընդամենը երկու օրեր են նշված այդ կանոնում, դա հենց հինգշաբթի օրն է Համբարձման տոնը, եւ յոթներորդ կիրակին, որ կոչվում է Երկրորդ ծաղկազարդ: Ի տարբերություն դրա՝ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը ներկայացնում է ամբողջ այդ տասն օրերը՝ սկսած հինգշաբթի օրվանից եւ ավարտում է Հոգեգալստի կիրակիի նախորդ շաբաթ օրով: Քանի որ միայն երկու այդ օրերն են նշված 1669 թվականի Տոնացույցում, մենք կարող ենք ասել, որ ծիսական փոփոխություններ չկան՝ համեմատած Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսի Տոնացույցի հետ: Երեքում էլ կան

հատակ հրահանգները, գրված են անդաստանները, ավետարանները, քարոզներ, թե որը պիտի ընթերցվեն, եթե «Սուրբ Սստուած»-ի մեջ փոփոխութիւններ կան, նաեւ դրանք: Իսկ ինչ վերաբերում է արդեն Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցի այն հավելյալ օրերին, այսինքն՝ ուրբաթ, շաբաթ, յոթներորդ կիրակիից հետո երկուշաբթին, երեքշաբթի, չորեքշաբթի, հինգշաբթի, ուրբաթ եւ շաբաթ օրերի հետ կապված եւս մեկ անգամ պետք է նշել, որ Սիմեոն Երեւանցին հատակորեն շեշտում է դրանց հետ կապված ծիսական փոփոխությունները, այսինքն՝ տալով դրանց օրվա ձայները, շարականները եւ այլն: Շաբաթ օրվա հետ կապված Հոգեգալուստին նախորդող, մենք տեսնում ենք, որ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը տալիս է հետեւյալը «Վրումն է կարգի տնօրինականացն Յարութեան եւ Աւետարանացն»[38]: Որեւէ փոփոխություն այսօրվա հետ կապված չկա. ընդամենը երեկոյան ժամերգության ժամանակ կա հրահանգ. «Եւ զգեցցին միաբան քահանայքն, եւ ելցեն յատեանն խաչիւ եւ աւետարանաւ եւ ամենայն զարդուք»[39]: Եւ այդ օրն արդեն ավարտվում է «Գոհաբանելո՛վ աղաչեսցուք զբարերարն Աստուած, եւ խնդրեսցո՛ւք զողորմութիւն ի Նմանէ, զի անցուցէ ի մէնջ զցասումն պատուհասի յանցանաց մերոց՝ բարերարութեամբ Իւրով: Ամենակալ Տէր Աստուած մեր, կեցո՛ եւ ողորմեա՛» քարոզով եւ «Խաղաղութեամբ քով, Հոգի՛դ Սուրբ Աստուած ճշմարիտ, որ ի վեր է քան զամենայն միտս եւ զխորհուրդս, մխիթարեա՛ զանձինս ծառայից Քոց՝ ընդունելով զաղաչանս մեր. անցո՛ ի մէնջ զցասումն պատուհասի յանցանաց մերոց՝ բարերարութեամբ Քով: Ներեա՛ եւ լո՛ւր մեզ, քաւեա՛ եւ թո՛ղ զմեղս մեր. արժանաւորեա՛ գոհութեամբ փառաւորել զՔեզ ընդ Հօր եւ ընդ Որդւոյն միածնի, այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»[40] աղոթքով: Քանի որ արդեն եկեղեցական օրացույցով օրը փոխվում է, այդ իսկ պատճառով օրվա ավարտի քարոզն ու աղոթքն արդեն վերաբերում է հաջորդ կանոնին, այսինքն՝ Պենտեկոստեին՝ Հոգեգալստին:

1669 թվականի Տոնացույցում նկատում ենք Հոգեգալուստի կանոնի հետ կապված մի քանի փոփոխություններ, որոնք, մեծավմասամբ, կապված են երեկոյան ժամերգության հետ: Սակայն մինչ դրանց անդրադառնալը, ասենք, որ երեք խմբագրություններում էլ՝ 1669, 1740 թթ. եւ Սիմեոն Երեւանցու Տոնացույցների մեջ թե՛ Առավոտյան կամ թե՛ Գիշերային ժա-

---

[38] *Տօնացոյց, էջ 496:*

[39] *Անդ:*

[40] *Տօնացոյց, էջ 496:*

մերգության մեջ փոփոխություններ չկան։ Արդեն պատարագի մեջ մենք տեսնում ենք փոփոխություններ. 1669 թվականի Տոնացույցի մեջ մենք չենք տեսնում, որ պատարագի ընթացքում ընթերցվում են երեք աղոթքներ՝ ուղղված Սուրբ Երրորդության երեք անձերին, որը գրել է Հովհան Ոսկեբերանը։ Իսկ ինչ վերաբերում է արդեն վերը նշվածին, որ 1669 թվականի Տոնացույցում երեկոյան ժամերգության հետ կապված խնդիր կա, հետեւյալն է, որ այստեղ հիշատակվում է, որ կան ընթերցումներ։ Առաջին ընթերցումը, որ 1669 թվականի Տոնացույցը բերում է, Հովհան Ոսկեբերանինն է, որ ասվել է Սուրբ Հոգու գալստյան մասին[41]։ Մյուս ընթերցվածքը Ներսես Լամբրոնացունն է[42]։ Ներսես Լամբրոնացու ընթերցվածքի մասին հիշատակում է նաեւ Սիմեոն Երեւանցին[43]։ Ապա երեք Տոնացույցներում էլ տեսնում ենք հստակ Ներսես Շնորհալու հրահանգը կապված Հոգեգալուստի հետ, որ հետեւյալն է.

«Յայս վեց աւուրս՝ Սուրբն Ներսէս Շնորհալին կարգեաց տօնել զտօն Հոգւոյն Սրբոյ գալստեան, եւ զարդարեաց երգովք եւ ընթերցուածովք։ Բայց հինգ աւուրք շաբաթուցս՝ պահք են անլուծանելի»[44]։

Այստեղ մենք տեսնում ենք, որ Ներսես Շնորհալին հստակ ասում է, որ շաբաթվա հինգ օրերը պահոց են, ընդ որում՝ անլուծելի։ Սակայն, մի հետաքրքիր փաստ կա 1669 թվականի Տոնացույցում, ի տարբերություն Սիմեոն Երեւանցու 1740 թ. Տոնացույցի, որ ասում է՝ վեցը օր պիտի նշվի Հոգեգալստյան տոնը, այստեղ ասվում է, որ այն նշվել է ութ օր, եւ այն ավելի ճոխացվել է շարականներով եւ ընթերցվածքներով։

Հոգեգալստին հաջորդող օրերի հետ կապված, այսինքն՝ այն մեկ շաբաթվա հետ կապված, որեւէ փոփոխություն երեք Տոնացույցներում էլ չկա, եւ որեւէ ծիսական փոփոխություն՝ նույնպես։ Արդեն ինչ վերաբերում է Հարության առաջին կիրակիին, Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը բերում է մի քանի խրատներ, որոնք կներկայացնենք ստորեւ.

«Աստի մինչեւ ի Վարդավառի երկրորդ կիւրակէն՝ միշտ անշարժ են ամենայն եղեալք, միայն Հարցք Յարութեան այլայլին երբեմն, զոր ի Տարեգրին տեսցես»[45]։

---

[41] *Անդ։*

[42] *Տօնացոյց, 1669, էջ 122;*

[43] *Տօնացոյց, 1669, էջ 122։*

[44] *Տօնացոյց, էջ 500։*

[45] *Տօնացոյց, էջ 500։*

«Զ3արութեան Համբարձիսն աստի սկսեալ՝ ասա՛ ի կիւրակէսն ի ձայնէն, եւ յորում կիւրակէի այլ տօն պատահիցի, յորժամ ոչ ասիցես զՀամբարձեաց ձայնին Յարութեանն, ի մո՛ւ պահեա, յորժամ նոյն ձայնիւն կիւրակէ պատահիցի, երկո՛ւս ասա՛ զՀամբարձիսն, որպէս ցուցանէ քեզ Տարեգիրն»։ Այս խրատների մասին նշմանը հանդիպում ենք նաեւ 1699 թվականի Տոնացուցցում, եւ կարելի է ասել, որեւէ փոփոխութիւն չկա՝ կապված այս խրատների հետ։ Ապա երկուշաբթի, երեքշաբթի օրերի համար, որոնք համապատասխանաբար Հոիփսիմյանց եւ Գայանյանց տոներն են, երկու Տոնացուցցներն էլ հստակ տալիս են այդ օրերը, եւ որեւէ ծիսական փոփոխութիւն նույնպես չկա։ Սակայն մի փոքրիկ խրատ ենք հանդիպում Սիմեոն Երեւանցու Տոնացուցցում երկուշաբթի օրվա հետ կապված։ Նկարագրելով տվյալ օրվա ծիսակարգը՝ հայրապետն ամենավերջում տալիս է մի խրատ՝ կապված մնացած՝ մարտիրոսաց տոների հետ. «Այսպէս արա՛ զամենայն տօնս մարտիրոսաց»։ Այս ամենը մենք նաեւ տեսնում ենք 1740 թ. Տոնացուցցում։

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ